

Atatürk'ün Dış Politika Anlayışının TBMM'nin İlk Dış Politika Kararı Üzerinden Değerlendirilmesi

N. Selcen KORKMAZCAN*

Özet

TBMM'nin dış politika konusunda aldığı ilk karar, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığındaki bir heyeti Moskova'ya göndererek Türk - Sovyet resmi ilişkilerinin kurulması olmuştur. Bu kararın alınması, Milli Mücadele sırasında Türk - Sovyet ilişkilerine önem verildiğini göstermekle birlikte, Atatürk'ün dış politika anlayışını açıklayan detaylar içermesi açısından önem taşımaktadır. Bolşevik Hükümeti ile TBMM Hükümeti arasında resmi ilişkilerin kurulup Milli Mücadele'de gerekli görülen yardımları sağlayabilmek için bizzat Atatürk'ün başlattığı girişim olumlu sonuçlanarak, uzun yıllar devam eden dostluk ilişkisi kurulabilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, TBMM Hükümeti ve Bolşevik Hükümeti arasında ilişkilerin kurulması sürecinde TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın girişimi, tavrı ve tutumunun incelenerek değerlendirilmesidir. Türk dış politikasının ilk eyleminin gerçekleşme şekli, zamanı ve yöntemi, Atatürk'ün dış politika anlayışıyla ilgili belli başlı fikirler vermektedir düşüncesiyle araştırılmaya çalışılacaktır.

***Anahtar Kelimeler:** Atatürk, Türk Dış Politikası, Türk-Sovyet İlişkileri, Atatürk'ün dış politika anlayışı, Atatürk dönemi Türk dış politikası, Milli Mücadele'de dış politika*

* (Yrd.Doç.Dr.) İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Florya Yerleşkesi, selcenkorkmazcan@aydin.edu.tr

A Review of Atatürk's Foreign Policy Approach Over TGNA's First Foreign Policy Attempt

N.Selcen KORKMAZCAN*

Abstract

The first decision taken by the Grand National Assembly on foreign policy was the establishment of Turkish-Soviet official relations by sending a delegation headed by Bekir Sami Bey, Deputy Foreign Minister, to Moscow. Taking this decision, while indicating that Turkey-Soviet relations have been given importance during the National Struggle, it is important to include the details that explain Atatürk's foreign policy understanding. Establishment of official relations between the Bolshevik government and the Turkish Grand National Assembly and the initiative initiated by Atatürk to provide the necessary assistance in the National Struggle resulted in a positive relationship and a long-standing friendship relationship could be established.

The aim of this study is to examine and evaluate the initiative and attitude of Turkish Parliamentary Speaker Mustafa Kemal Pasha during the process of establishing relations between the Parliamentary Government and the Bolshevik Government. The way in which the first action of Turkish foreign policy takes place, its time and method will be tried to be investigated as it gives certain ideas about Atatürk's foreign policy understanding.

Key Words: *Atatürk, Turkish Foreign policy, Atatürk's foreign policy approach, Turkish foreign policy at Atatürk era, Foreign policy in the National Struggle*

* (Asst. Prof.) Istanbul Aydın University, Faculty of Arts and Sciences, Florya Campus,
selcenkorkmazcan@aydin.edu.tr

Giriş

Bir devletin uluslararası alana karşı izlediği politikaya dış politika, devletlerin veya uluslararası kuruluşların birbirleriyle temaslarına uluslararası ilişkiler denilmektedir. Dış ilişkilerin ve dış politikanın yürütülme biçimine ilişkin kaidelerinin tümü de diplomasi olarak adlandırılmaktadır (Kürkçüoğlu, 1980, s.311-312). Geniş anlamıyla uluslararası ilişkileri; dar anlamıyla, dışişleri bakanlığı ve ona bağlı elçilikler aracılığıyla yürütülen ilişkileri anlatmak için kullanılan diplomasi, uluslararası politikanın resmi yollarla uygulamaya konulmasını ifade eder (Arı, 2001, s.262) ve uluslararası ilişkilerin iletişim yolları kullanılarak idare edilmesi şeklinde de açıklanabilir (Viotti, 2013, s.219).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde, somut olarak, geniş ya da dar anlamlarıyla dış politika, uluslararası ilişkiler ya da diplomasi alanında atılan adımların temelinde zaman açısından Milli Mücadele yılları, kurum açısından TBMM, lider açısından da Mustafa Kemal Atatürk yer almaktadır. Türk dış politikasını daha iyi anlayabilmek için, Birinci TBMM'nin ilk dış politika kararını, alındığı süreç, koşullar ve sonuçları açısından incelemek gereklidir.

Milli Mücadele yıllarındaki uluslararası ortama bakıldığında, büyük ya da küçük, galip ya da mağlup tüm devletlerin bütün dünyayı etkisi altına almış olan Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı karmaşa ortamında yeni bir düzen inşa etmeye çalıştığı görülür. Bu durum, yeni düzeni, yine savaşarak inşa etmeye çalışan Türkiye için uluslararası ilişkilerin daha önemli olduğu bir dönemi ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı Devleti, 1914-1918 yılları arasında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı'nda müttefikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan ile birlikte yenik düşmüştür. Bu durum, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti

üzerindeki planlarını Mondros Ateşkes Antlaşması hükümlerine dayanarak gerçekleştirmesi durumunu ortaya çıkarmıştır. 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması’nın mürekkebi kurumadan başlayan işgaller karşısında İstanbul Hükümeti ve Padişah sessiz kalırken, ulusal bağımsızlık taraftarı Mustafa Kemal Paşa ve arkasındaki Türk milleti mücadeleye koyulmuştur.

Milli Mücadele’nin gerekçesi ve yöntemini açıklayan Amasya Genelgesi’nde vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığının tehlikede olduğu; İstanbul Hükümeti’nin üzerine düşen sorumluluğunun gereğini yerine getiremediği belirtilirken, milletin bağımsızlığını, yine milletin kararı ve azminin kurtaracağı vurgulanmıştır. Milletinin içinde bulunduğu durumu anlatmak için bir milli heyetin kurulmasının zorunluluğu da ilan edilerek bunun için kongrelerin toplanacağı belirtilmiş ve çalışmalara başlanmıştır. Erzurum Kongresi’nde, yurdun ve bağımsızlığın korunmasına, güvenliğin sağlanmasına İstanbul Hükümeti’nin gücü yetmezse, ulusal kongrece seçilecek bir geçici bir hükümet kurulacağı ifade edilmiştir (Atatürk, 1989, s.43,89). Sivas’ta ise ülkenin ve milletin geleceğinin hükümetin sorumluluğunda olduğunun bilinciyle anayasaya ve milli çıkarlara uygun bir meclisin toplanmasının zorunlu olduğu ifade edilmiştir (ATTB, 2006, s.103). Milli Mücadele’nin hazırlık safhasında ilan edilen tüm bu belgelerde öne çıkan, milletin ihtiyacı ve beklentisi olan işgali sona erdirmenin ancak bu amaçla toplanacak meclis tarafından gerçekleştirilebileceği olmuştur.

21 Aralık 1918’den beri kapalı bulunan Osmanlı Mebusan Meclisi, 1919 Kasım’ında yapılan seçimlerin ardından 12 Ocak 1920’de toplanmış; 28 Ocak 1920 tarihli toplantısında Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlara dayanan Misak-ı Milli’yi kabul etmiştir. Türk vatanının sınırlarını çizip bu sınırlar içerisinde ne koşullarda yaşanacağını ifade eden belge olan Misak-ı Milli’nin ilan edilmesinin ardından İtilaf Devletleri İstanbul’u

işgal etmişlerdir. İşgali ve meclisin basılıp bazı vekillerin tutuklanmasını protesto eden vekiller, 18 Mart 1920’de meclis çalışmalarını süresiz tatil etme kararı almış; Mebusan Meclisi Padişah tarafından 11 Nisan 1920’de resmen kapatılmıştır (Mumcu, 1986, s.48-50).

Mebusan Meclisi’nin kapatılması üzerine Mustafa Kemal Paşa, yeni bir meclisin açılmasının zorunlu olduğunu vurgulayan bir genelge yayımlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, “*devlet merkezinin dokunulmazlığını, milletin bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri görüşmek ve uygulamak için*” bir meclisin zorunlu olduğunu belirtmiştir (Atatürk, 1989, s.563-565). Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu amaçla, 23 Nisan 1920 tarihinde çalışmalarına başlamıştır. Amasya Genelgesi’nden, TBMM’nin açılışına kadar atılan tüm adımlar, koşulların gereği olarak dış politika kararı olarak verilmiş, TBMM açıldıktan sonra da dönemin koşullarına uygun şekilde öncelik dış politikada olmuştur.

Meclis, açılışından bir gün sonra 24 Nisan 1920’de yapılan toplantıda, Ankara Mebusu Mustafa Kemal Paşa’yı oy birliğiyle, TBMM Başkanlığı’na seçmiştir. TBMM kürsüsünden yaptığı konuşmada Temsil Heyeti’nin, İstanbul’un işgalinden beri görevini sürdürdüğünü ancak bu sorumluluğun üç beş kişiyle sürdürülebilecek bir yük olmaktan çıktığını ve Meclis’in görevi üstüne almasının zorunlu olduğunu vurgulamıştır. Ardından meclise bir önerge vermiş ve bu önerge kabul edilmiştir. Buna göre: Hükümet kurmanın zorunlu olduğu, Meclis’te beliren milli iradeyi, yurdun kaderine doğrudan el koymuş olarak tanınmanın temel ilke olduğunu, TBMM’nin üstünde güç olmadığını, Meclisten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir kurulun hükümet işlerine bakacağını ifade etmiştir (Atatürk, 1989, s.589-591).

Hükümet, Mustafa Kemal Paşa’nın önergesi doğrultusunda 4 Mayıs 1920’de oluşturulmuş, 9 Mayıs 1920’de programını açıklamış ve göreve başlamıştır. Meclisin siyasi hareketlerinin amacı, ulusal kurtuluş

mücadelesini başarmak olmuştur. Bu mücadele, emperyalist güçlere karşı fiili olarak cephelerde sürdüğünden dış politika, iç politikanın hiçbir zaman olmadığı kadar önünde olmuş, cephelerdeki başarıların dış politikadaki zaferlerle taçlandırılması bu bakış açısıyla zorunlu görülmüş ve gerçekleştirilmiştir. İç politikada TBMM'nin güçlü kılınması, halka ulaşması ve askeri durumun güçlendirilmesi gibi öne çıkan en önemli uygulamaların yanında dış politikanın yönü de bizzat TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa önderliğinde çizilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın dış politikadaki ilk yaklaşma girişimi Bolşeviklerin yönetiminde olduğu Sovyetler Birliği ile olmuştur. Düşmanın düşmanı Bolşeviklerle ile yaklaşmayı tek başına batıya karşı bir strateji olarak değerlendirmek yerine, dönemin koşulları göz önünde bulundurularak iç içe geçmiş siyasi, ekonomik ve askeri sebepler üzerinden incelemek gereklidir.

1. *TBMM'nin Açılışından Önce Türk-Sovyet İlişkileri*

Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri arasında, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş veren Çarlık Rusyası 1917 Mart'ında yaşanan devrimle yıkılmış, Kasım ayında iktidarı Bolşevikler ele geçirmiştir (Yerasimos, 1979, s.44). Bolşevikler, 15 Kasım 1917'de Rusya'da yaşayan bütün milletlerin isterlerse eşitlik ve egemenliklerine dayanarak bağımsız hükümet kurabileceklerini ilan ederek Kafkaslar'daki bağımsızlık hareketlerine destek olmuşlardır (Gürün, 1986, s.1). Bu kararın ardından, savaşa son vererek Osmanlı Devleti ile önce silah bırakışmasını ve 3 Mart 1918'de de Brest-Litovsk Barışı'nı imzalamışlardır. Antlaşma ile Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti, 1878 Osmanlı-Rus Harbi sonunda Türkiye'den aldığı Kars, Ardahan ve Batum'u geri verme yükümlülüğü altına girmiştir (Yerasimos, 1979, s.98). Rusya, bir taraftan iade ettiği topraklardan vazgeçmeyip bölgenin Ermeniler tarafından işgali için çaba sarf etmiş (Gürün, 1991, s.314), diğer taraftan, komünizmi doğduğu

yerde yıkmak isteyen batılı güçlerin de desteklediği iç savaşta (Burçak, 1992, s.208), ortak düşmana sahip Türkiye'yi batıyla olan mücadelesinde yanında tutmaya çalışmıştır.

Rusya Birinci Dünya Savaşı'ndan çekildikten sonra ortaya çıkan güç boşluğunda, Gürcistan'da Menşevikler, Azerbaycan'da Musavatçılar ve Ermenistan'da Taşnak Partisi bağımsız devletler kurmuşlardır (Tellal, 2003, s.165). Savaşı Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanıncaya kadar sürdüren Osmanlı Devleti'nde, Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu İran üzerinden Kafkasya'ya girerek Bakü'yü ele geçirmiş; Yakup Şevki Paşa komutasındaki 9. Ordu ile birlikte Kafkas İslam Ordusu, Kafkas Orduları Grubu adı altında Halil Paşa'nın komutanlığına bağlanmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının ardından, Birinci Dünya Savaşı öncesi sınırlarına çekilme yükümlülüğü ortaya çıktığında Milli Şuralar oluşturularak Kafkaslar'ı terk etmemeye gayret edilmiştir. 1919 Nisan'ında Kars'a giren İngilizler, buradaki Milli Şura'yı dağıtıp bölgeyi Ermeniler'e terk etmiştir (Gürün, 1991, s.6-8).

Türkiye, Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele'nin lideri konumuna geldikten sonra, emperyalizme karşı mücadelesini yürütürken, batıya karşı ideolojik savaşını veren Bolşeviklerle fiziken olmasa da komşu olmanın avantajlarından yararlanabilme fırsatını yakalamıştır. Bu da, Lenin tarafından da kabul edildiği gibi Sosyalizm'i destekleyerek değil (Aralov, 1997, s.46), emperyalist batıya karşı Rusya'yı denge ögesi olarak kullanarak gerçekleştirilmiştir. Milli Mücadele'yi gerçekleştirenlerle Bolşeviklerin ilişkileri, Milli Mücadele'nin hazırlık safhasına kadar uzanmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa 25 Mayıs-12 Haziran 1919 tarihleri arasında henüz Havza'da iken Rusya'dan gelen Türkiye Komünist Teşkilatı üyeleriyle ülkenin içine düştüğü durumla ilgili çalışmalar yapmaları isteğiyle görüşmüştür. Bununla birlikte, yine Havza'dayken, Kazım

Karabekir'e gönderdiği mektupta Bolşeviklerle temas kurulması isteğinde bulunmuştur (Aslan, 2011, s.260). Kazım Karabekir'e, 23 Haziran 1919'da, Amasya Genelgesi'nin yayınlanmasından hemen sonra, toplantılarda gündeme geldiği anlaşılan Bolşeviklik konusundaki görüşlerini iletmiştir. Buna göre, Rusya'da etkilediği alan genişleyen Bolşevikliğin İslam nüfusunun yoğun bulunduğu Kazan, Kırım gibi bölgelerde yayılmasının ülke için sakıncalı bulunmadığını yazmıştır. Ancak, Bolşeviklerin daha etkili konuma gelmeleri durumunda, tarafsız görünüp müttelikleri ülkeden uzaklaşmaya zorlamak için ülkenin Bolşevik yayılmacılığı altında kalma tehlikesi yaşayabileceğini öne sürmenin uygun olduğunu yazmıştır (ATTB, 2006, s.49). Mustafa Kemal Paşa'nın bu tavrı, 30 Mayıs 1919'da Kazım Karabekir'e ve 15 Haziran 1919'da Erzurum Valiliği'ne gönderdiği telgraflardaki düşünceleriyle de açıklanabilir görünmektedir. Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin, İzmir'de Yunanlara yaptırdıklarını, doğuda Ermenilere yaptıracakları düşüncesinde olduğunu ve gösterdikleri şiddete rağmen başarı gösteremeyen Ermenilerin, Rus Bolşevikleri ve Azerbaycan Türk ordusunun kendilerini yok edeceği endişesini taşıdıklarını yazmıştır (ATTB, 2006, s.31,37-38). İngilizlerin Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki emellerinin karşısında Bolşeviklerle yakın ilişkide bulunup destek almak, bu süreç içerisinde stratejik olarak en uygun hamle olarak değerlendirilmiş görünmektedir. Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklik konusundaki görüşlerini de 24 Kasım 1919'da General Harbord'a iletmiş notada açıklamış: *“Bizim ülkemizde bu doktrinin hiçbir şekilde bir yeri olamaz. Dinimiz, geleneklerimiz ve aynı zamanda sosyal yapımız, bütünüyle böyle bir düşüncenin yerleşmesine uygun değildir.”* yazmıştır (ATTB, 2006, s.90).

Erzurum Kongresi'nde alınan kararla, Dr. Fuat Sabit ve Bolşevik Komitesi'nce Erzurum Kongresi'ni izlemeye gönderilmiş olan Süleyman Nuri, şifahi bir talimatla “Bolşevik Rusya'nın vaziyetini öğrenmek, bildirmek ve münasebet tesis etmek.” amacıyla Bakü ve Moskova'ya

gönderilmişlerdir (Birinci, 2011, s.128-129). Mustafa Kemal Paşa gelişmeleri, Temsil Heyeti Başkanı göreviyle yakından takip etmiştir. Anadolu'nun doğusunda, Paris'teki temsilciler aracılığıyla faaliyetlerinin desteklendiğini bilen Ermeniler, Türklere karşı girişimlerini artırırken, devrimi yaygınlaştırmaya çalışan Bolşevikler de Sovyet topraklarında faaliyetlerini artırmış; tüm bunlar Kazım Karabekir tarafından incelenerek günü gününe Temsil Heyeti'ne ulaştırılmıştır. Karabekir, şark işlerinin kendi aracılığıyla yürütülmesine karar verildiğini, habersiz farklı işlerin memlekete zarar verebileceğini düşündüğünü belirtmiş, Anadolu'ya geçer geçmez buna uygun şekilde Rusya'da olanları hızlıca öğrenebilmek için telgraf istasyonlarını çalışır hale getirerek başlattığı faaliyetlerini sürdürmüştür (Karabekir, 2012, s.24,786). Mustafa Kemal Paşa, 1920 baharında Temsil Heyeti Başkanı olarak yazdığı mektupta, gerektiğinde kendileriyle haberleşerek işleri Karabekir'in aracılığıyla yürütmek istediklerini belirtmiştir (ATTB, 2006, s.266).

Milli Mücadele döneminde Türk-Sovyet ilişkilerini canlı tutmak için Sovyetler Birliği'nin girişimleri de çeşitli yollardan sürdürülmüş görünmektedir. Kazım Karabekir'e 3. Fırka Komutanlığı'ndan gönderilen 16 Mart 1920 tarihli telgrafa göre, Erkân-ı harp Yüzbaşı Mustafa Bey, teşkilat yapmak ve Bolşevikliğe yatkın cemiyetlerle anlaşmak üzere Lenin tarafından 7 ay öncesinde İstanbul'a gönderilmiş bulunan kişilerle görüştüğünü belirtmiştir (Karabekir, 2012, s.602-603). Dışişleri Komiseri Çiçerin, Sivas Kongresi'nin sona ermesinden iki gün sonra 13 Eylül 1919'da, "Türkiyeli İşçi ve Köylülere Çağrısı"nı yayınlamıştır. Çiçerin, kapitalizme karşı girişilen savaşta "kan emici"lere karşı Türk işçi ve köylü toplumunu birlikte mücadeleye davet etmiştir (Yerasimos, 1979, s.130-133). Sivas Kongresi sonrasında, Ali Fuat Paşa'nın Kafkas Bolşevik Orduları başkomutanı Chalva Elieva olduğunu belirttiği bir kişi, Osmanlı Devleti'nin durumunu yerinde tespit etmek için Sovyet hükümetinden aldığı yetkiyle İstanbul'a gönderilmiştir (Cebesoy, 1955, s.60). Yerasimos,

bu kişinin Elieva olamayacağını belirtmektedir (1979, s.113) ancak gelen kişi, Milli Mücadele için örgütlenen Ali Fuat Paşa'nın temasta bulunduğu grupla görüşmeye başlayarak "emperyalizm cephesi karşısında Türk milli haklarını tamamiyle tanıyacaklarını, takviye edeceklerini ve süratle yardıma başlayacaklarını" bildirmiştir (Cebesoy, 1955, s.60). Sivas Kongresi sırasında Mustafa Kemal Paşa ile görüşen Halil Paşa ve Küçük Talat (Muşkara) da Azerbaycan Hükümeti ve Bolşevikler ile görüşmek, onlardan silah ve para temin etmek üzere Azerbaycan'a gönderilmişlerdir (Aslan, 2011, s.261-262). Mustafa Kemal Paşa'nın 12 Şubat 1920 tarihli telgrafında, Kazım Karabekir'den "Dağıstan ve Azerbaycan'da adları bilinen kişiler ile daha sıkı ilişki kurulup kurulamayacağı" konusunu sormuştur (ATTB, 2006, s.210). Kazım Karabekir'in anılarından, Nuri Paşa'nın Dağıstan'da, Halil Paşa'nın da Bakü'de bulunan isimler olduğu anlaşılmaktadır (Karabekir, 2012, s.488). TBMM'nin kuruluşundan sonra resmîyet kazanan ilişkilerden önce Temsil Heyeti'nin Halil Paşa'yı yetkilendirmiş olduğu açıktır. Yusuf Kemal Bey, TBMM'de görüşmeleri anlattığı toplantıda Çiçerin'in kendileriyle yaptığı ilk görüşmede öncelikle, "*Halil Paşa buraya geldi, onunla bazı cihetleri kararlaştırdık. O hususatı hükümetinize arzedecektir. Biz de o daire dâhilinde müzakere ederiz dedi.*" dediğini aktarmıştır (TBMM, 1336, s.159).

Temsil Heyeti'nin görevlendirmesinin yanı sıra, İstanbul'da gizlice örgütlenmiş olan Karakol Cemiyeti adına Kara Vasıf Bey vasıtasıyla Baha Sait Bey'in de Bolşeviklerle müzakere yapmak üzere Bakü'ye gönderilmiş olduğu bilinmektedir. Baha Sait Bey, Ruslarla 1919 yılı sonunda mutabık kalınan metni 1920 başında imzalamışsa da, Temsil Heyeti, imzacıların ülke adına yetkisiz olduğu gerekçesiyle durumu kabul etmemiştir (Aslan, 2011, s.267-271). Mustafa Kemal Paşa 24 Nisan 1920 tarihli TBMM gizli oturumunda bu konuda, Avrupalıların bolşevizmden korktuklarının bilindiğini; Avrupalıların da kendilerinin Bolşeviklerle hareket etmesinden endişe ettiklerini, zaten bu ilişkileri kuracak yetkiye de sahip değilken

bazı temaslar kurulmuş olsa da pişmanlıkla sonuçlanacak birşeye gerek duyulmadığını ifade etmiştir (TBMM, 1336, s.4-5). Kazım Karabekir, Bolşevikler'den yardım ve destek bekleyen bu girişimlerin aceleyle resmi yollardan yapılması gerektiğini, yine bir an önce Ermenilere karşı askeri harekâta geçilmesi gerektiğini 18 Nisan 1920'de Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya yazmıştır (Karabekir, 2012, s.708-709). İlişkilerin resmi yollardan yürütülmesi, TBMM Hükümetinin kurulmasıyla mümkün hale gelmiştir.

2. TBMM'nin İlk Dış Politika Kararı ve Türk-Sovyet Resmi İlişkilerinin Başlangıcı

23 Nisan 1920'de açılan TBMM'nin aldığı kararla 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılıncaya kadar Türk dış politikası iki başlı bir şekilde yürümüştür. Misak-ı Milli'nin ilkeleri dışında herhangi bir sonucu kabul etmeyen TBMM'nin yanında, Birinci Dünya Savaşı'nın İtilaf Devletleri'nce kurgulanan savaş sonrası düzeni, diplomasi masalarında görüşmeyi sürdüren İstanbul Hükümeti görev yapmıştır. TBMM, açılışından hemen sonra kendisi üzerinde bir gücü kabul etmediğini ilan ederken İstanbul Hükümeti'ni de yok saydığını ifade etmiştir. Ancak, Anadolu'yu paylaşım projelerini her koşulda gerçekleştirmeye çalışan emperyalist güçler TBMM'nin açıldığı sıralarda, 18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında, San Remo Konferansı'nda Sevr Barış Antlaşması taslağını görüşmüş, İstanbul hükümetini Paris'teki barış görüşmelerine davet etmişlerdir. Liderini Mustafa Kemal'de bulan Milli Mücadele'nin, dışarıya karşı verdiği savaşın yanında bu mücadeleyi desteklemeyenlere de karşı durduğu unutulmamalıdır. Bu doğrultuda, gücünü sağlamlaştırmak ve hem içerde, hem de dışarda alınan desteği artırmak için yapılan girişimler Milli Mücadele'nin hazırlık safhasında da TBMM'nin açıldığı dönemde de önem taşımaktadır.

TBMM'nin açılışından 1 gün sonra, 24 Nisan 1920 tarihli gizli oturumda içişlerindeki durum hakkında demeç vermek üzere söz alan Mustafa Kemal Paşa, çalışmalarının tek amacını; ulusal sınır içinde milletin rahatını, gönencini ve ulusal sınır ile belirlenmiş vatanın bütünlüğünü korumak şeklinde açıklamıştır. Konuşmanın tutanaklara “ahvali dâhiliye hakkında” başlığıyla geçmesine karşın Mustafa Kemal Paşa büyük ölçüde dış devletlerle ilişkilerden bahsetmiş, Rusya ile ilgili olarak Bolşeviklerin kendilerine özgü bilinmeyen bazı esasları olduğunu, kendisinin bütün teferruatıyla bunlara vakıf olmadığını özellikle vurgulamıştır. Bolşeviklerin de Türk milletinin de kendine özgü özellikleri ve bakış açıları olduğunu; ulusal sınırlar içinde tespit edilmiş olan koşullara ulaşıldığında başka birşeye gerek olmasa da her ihtimale karşı mevcudiyet için bir dış güç aramak gerekirse Türkiye'nin kendi bakış açısını koruyarak faydalanmayı uygun bulduğunu söylemiş, bunun için bazı girişimlerde bulunulduğunu ifade etmiştir. TBMM'nin ihtiyaç duyarsa bu girişimleri daha ileriye taşıyabileceğini belirtmiştir (TBMM, 1336, s.5). Mustafa Kemal Paşa'nın anlatımından, Bolşevikliğin özülü değil, emperyalizme karşı mücadelesiyle ilgilendiği anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın, Rusya ile emperyalizme karşı birlikte hareket edilebileceğine dair sözleri ve TBMM'ye yaptığı teklifin kısa sürede karşılık bulduğu ve ilişkilerin resmiyet kazandığı görülmüştür.

TBMM'nin açılışından 3 gün sonra 26 Nisan 1920'de, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir'in 18 Nisan 1920 tarihli mektubunu, üzerinde yaptığı değişikliklerle Moskova Hükümeti'ne iletmek üzere geri göndermiştir. Mektupta birinci madde aynen korunmuş olup şu satırları içermiştir: “*Emperyalist Hükümetler aleyhine harekâtı ve bunların tahakküm ve esareti hakkında bulunan mazlum insanların tahlisi (kurtarılması) gayesini güden Bolşevik Ruslarla tevhid-i mesai ve harekâtı kabul ediyoruz.*” Karabekir'in mektubunun ikinci maddesi büyük ölçüde korunarak yansıtılmış, üçüncü maddedeki Türk kuvvetlerinin

Ermeni hükümetinin idaresi altındaki araziye işgal edip topraklarda düzen kuracağı kısmı dışarıda bırakılmış, istenilen para miktarı netleştirilmiştir. Mektubun devamı şöyledir: “*Bolşevik kuvvetleri Gürcistan üzerine askeri harekât yapar veyahut takip edeceği siyaset ve göstereceği tesir ve nüfuzla Gürcistan’ın da Bolşevik ittifakına dâhil olmasını ve içlerindeki İngiliz kuvvetlerini çıkarmak üzere, bunlar aleyhine harekâta başlamasını temin ederse Türkiye Hükümeti de emperyalist Ermeni Hükümeti üzerine askeri harekât icrasını ve Azerbaycan Hükümetini de Bolşevik devletler zümresine ithal etmeyi taahhüt eyler. Evvela milli topraklarımızı işgal altında bulunduran emperyalist kuvvetleri tard ve ileride emperyalizm aleyhine vuku bulacak müşterek mücadele için dâhili kuvvetlerimizi geliştirmek üzere şimdilik ilk taksit olarak beş milyon altının ve kararlaştırılacak miktarda cephane vesaire harp vesaiti ve sıhhiye malzemesinin ve yalnız doğuda harekât icra edecek kuvvetler için erzakın Rus Sovyet Cumhuriyetince temini lazımdır...*” Mektuba, “Türkiye Büyük Millet Meclisinin Moskova hükümetine birinci teklifnamesidir” girişi Kazım Karabekir tarafından eklenerek Trabzon’dan Moskova’ya giden heyete teslim edilmiştir (Karabekir, 2012, s.747-748). Mektubun Halil Paşa’ya ulaştırıldığı, TBMM İcra Vekilleri Heyeti’nin resmi görüşmeleri başlamadan önce gerçekleştirdiği ziyaretinde Çiçerin’e TBMM’nin beklentilerini aktardığı ve gayri resmi bu görüşmedeki beklentilerin Sovyet yetkililerce kabul gördüğü anlaşılmaktadır (TBMM, 1336, s.159).

İcra Vekilleri Heyeti’nin 5 Mayıs 1920 tarihli ilk toplantısında hem kendisinin, hem TBMM’nin, hem de yeni Türk devletinin tarihindeki ilk dış politika kararını almış; Hariciye Vekili Bekir Sami Bey Başkanlığı’ndaki İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey ve Lazistan Mebusu Osman Bey’in de bulunduğu bir heyeti temaslarda bulunmak üzere Moskova’ya göndermeyi kararlaştırmıştır (Gürün, 1991, s.35). Atatürk, Nutuk’ta bu heyetin temel görevini “Rusya ile ilişki kurmak” şeklinde özetlemiştir (1989, s.619). Heyete, 8 Mayıs 1920 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti tarafından

7 maddeden oluşan bir talimatname verilmiştir. Buna göre kısaca: “1- Türkiye’nin batılı devletlerin esaretine düşmesi Rusya menfaatlerine aykırı görüyorsa yardım edip ittifak yapmasının mümkün görüldüğü; 2- Türkiye’nin amacının, milli sınırlar içinde tam bağımsız yaşamak olduğu, bu koşulla Rusya ile kader birliği yapıp birlikte hareket edilebileceği; 3- Türkiye’nin batıların istilasından kurtulup amacını gerçekleştirebilmesi için dışarıdan da yardımın gerektiği; 4- Boğazlardan tüm Karadeniz ülkelerinin yararlanabileceği, Rus donanmasının İstanbul’a gelmesi Türkiye’nin takdirine bağlı olmak üzere Çanakkale Boğazı’nın Ruslarla birlikte savunulabileceği; 5- Ortak mücadelenin başarısı için Türkiye’nin dindaş ve ırkdaşları üzerindeki manevi nüfuzunu kullanacağı; 6- Dışarıdan para, askeri malzeme, araç ve gerekirse askeri birlik yardımı alınacağı; 7- Ruslarla kader birliği yapıp yardım almanın engelsiz ve güvenceli bir ulaştırmaya bağlı olduğu.” yazılıdır. Kazım Karabekir, kendisine bir kopyasını aldığı metnin en göze çarpan yanının 2. maddedeki “Rusya ile kader birliği yapıp birlikte hareket edilebileceği” kısmı olduğunu belirtmiş, doğu sınırından söz etmeyişi de eksik bulunduğunu vurgulamıştır (Karabekir, 2012, s.843-844). Hazırlanan talimatnamenin verilen ölüm kalım savaşına uygun şekilde kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Metinde kırmızı çizgilerin bulunmaması, Boğazlarda da gerekirse Rusların bulunmasının kabul edilmesi, emperyalist batıdan duyulan endişenin büyüklüğünü gözler önüne sermektedir. Yusuf Kemal Bey, Moskova görüşmelerini aktardığı 16 Ekim 1920 tarihli TBMM gizli oturumundaki konuşmasında bu konuya da değinerek, Boğazları dış bir devletle tartışmak uygun kaçmasa da zaten işgal altındayken Rusların düşüncesini merak ettiklerini ve Rusların devrim sonrasında Boğazlara ilgilerini yitirip “Boğazlar Türklerindir” düşüncesini taşımaya başladıklarını görüp rahatladıklarını belirtmiştir (TBMM, 1336, s.168).

Moskova görüşmeleri için tespit edilen heyet, 11 Mayıs 1920’de yola çıkmış, Bekir Sami Bey’in anlatımına göre kaçak gibi Trabzon’a

ulaşıp Soğuksu’da bir süre gizlendikten sonra bir gece yarısı bindikleri motorla yaptıkları bir yolculuğun ardından 19 Temmuz günü Moskova’ya ulaşmıştır (TBMM, 1337, s.39). Yusuf Kemal Bey’in anlatımına göre, heyet, Moskova’ya giderken asıl düşüncesi bir ittifak antlaşması imzalamak olmuş, görüşmelerde “ittifaktan daha kuvvetli” bir dostluk antlaşması hazırlanması kabul edilmiştir. TBMM Hükümeti üyelerinin Moskova görüşmeleri, Sovyet Hariciye Komiserliği’nin 3. Enternasyonel’in 2. Kongresi toplantılarında olmaları sebebiyle gecikmeli olarak başlamış, yine bu gerekçeyle aksayarak sürmüştür (TBMM, 1336, s.159). Yine de Sovyetler Birliği’nin görüşmeye istekli olması, 3. Entarnasyonel’de alınan kararla açıklanabilir gözükmektedir. 3. Entarnasyonel’de, emperyalizme karşı savaşılanları, proleter devrimi hedeflemelerine bakılmaksızın destekleme kararı alınmıştır (Tellal, 2003, s.158). Hatta Çiçerin görüşmelerde, emperyalizmle mücadele edildiği için zaten istenmese de yardım etmek istediklerini belirtmiştir. Bunun yanında, 17 Ekim 1920 tarihli TBMM gizli oturumunda söz alan Hasan Fehmi, parafe edilen metin imzalanmasa da Rusların, ihtiyaçlarından fazla malzemelerini yine de vereceklerine inandığını belirtmiştir (TBMM, 1336, s.161,178).

Çiçerin, gerçekleşen ilk görüşmede olumlu bir tavır takınmış, Halil Paşa ile bazı konularda anlaşmaya vardıklarını belirtmiştir. Fransa ile TBMM arasında yapılacağıın duyumlarını aldıklarını belirttikleri anlaşmayı sormuş; İngiltere ile yaptıkları görüşmelerin sonucuna göre birlikte karar alabileceklerini belirterek, devrimin İslam âleminde başarısı için fayda elde edebileceklerine inandıklarını vurgulamış, destek istemiştir. Görüşmeler, Müsteşar Karahan ve TBMM Heyeti arasında, alınacak yardımların da kolayca ulaştırılabilmesi için kapalı yolların açılması meselesi üzerinden sürmüştür (TBMM, 1336, s.159-166). Yusuf Kemal Bey’in 16 Ekim 1920 tarihinde TBMM gizli oturumunda yaptığı uzun, detaylı ama karışık anlatıma göre görüşmelerde en çok üzerinde durulan konunun da, ilk açılan konu olan Azerbaycana giden yollar olduğunu

belirtmiştir. Ancak Yusuf Kemal Bey, Dışişleri Bakanı, Müsteşarı ya da yetkilendirilen heyetlerle yapılan görüşmelerde yolların açılması konusunda her türlü seçeneğin konuşulduğunu da aktarmıştır. Buna göre, “yolları açalım”, “açamayız kudretimiz kâfi gelmez”, “siz açın”, “açamazsınız” ifadelerinin tümü, görüşmelerde kullanılmıştır (TBMM, 1336, s.160-166).

TBMM'nin Moskova'ya heyet gönderme kararı aldığı günler, uzun süredir olduğu gibi Kazım Karabekir'in, Ermeniler üzerine bir harekât başlatmak için ısrarla Ankara'dan haber beklediği günler olarak da dikkat çekmektedir. TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Karabekir'e 6 Mayıs 1920'de yazdığı mektupta TBMM'de yapılan görüşmelerde Barış Konferansı'nın ve Sovyetlerle görüşmelerin sonucu görülmeden yeni bir harekâta girişmenin uygun bulunmadığını belirtmiştir (Karabekir, 2012, s.791). Heyetin yolda olduğu süreçte Kazım Karabekir ve Mustafa Kemal Paşa arasındaki yazışmalar sürmüştür, Karabekir'in Ermenistan harekâtı başlatma talepleri mütemadiyen Ankara tarafından reddedilmiştir. Karabekir anılarında, Temsil Heyeti Başkanı iken aceleyle harekât gerçekleştirme isteğindeki Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM Başkanı olmasının ardından bu fikri geri plana atarak sürekli beklenmesi isteğinde bulunmasını eleştirmiştir (Karabekir, 2012, s.817). Mustafa Kemal Paşa, 1 Haziran 1920'de Karabekir'e yazdığı telgrafta TBMM tarafından, Moskova'ya giden heyetin alacağı sonuç belli oluncaya kadar Ermenilere karşı harekât başlatmasını uygun bulmadığını yinelemiştir (Karabekir, 2012, s.854-856).

Görüşmeler devam ederken, her iki ülkenin dış ilişkilerinde birbirlerini yakından ilgilendiren bazı gelişmelerin diğer tarafça takip edildiği ve toplantılarda gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin Fransa ile ilişkilerinde, bir anlaşmaya varabilecek sonuçtan endişe ettiği Çiçerin tarafından ifade edilmiştir (TBMM, 1336, s.159). Türkiye de devam eden Sovyet - İngiliz görüşmelerinden

huzursuzluk duymuştur. TBMM, Moskova'ya heyet gönderirken, İngiltere sebebiyle kendisini olumsuz yönde etkileyebilecek bir karardan endişe etmiş ve bu durumu engellemeye çalışmış görünmektedir. Emperyalizme ve özellikle Kafkaslar'da bulunan İngilizlere karşı ortak bir girişimde bulunmanın yollarının arandığı anlaşılmaktadır. Bunun mümkün olabilmesi için de işbirliği önerisi, karşılıklı olarak teklif edilmiştir. Heyete verilen talimatnamedeki işbirliği için “*Türkiye'nin dindaş ve ırkdaşları üzerindeki manevi nüfuzunu kullanacağı*” sözü (Karabekir, 2012, s.844), Sovyet - İngiliz görüşmelerinden Türkiye'nin canını sıkacak bir sonuç alınmamasına yönelik verilmiş görünmektedir. Sovyet - İngiliz görüşmeleri hakkında Yusuf Kemal Bey, “Türkiye'nin feda edilebileceği” görüşünü taşıyor olduklarını belirtmiştir. Ancak, Çiçerin ile gerçekleşen ilk görüşmede Sovyet Dışişleri Komiseri'nin, İngiltere ile görüşmelerinin sonucunda ortaya çıkacak durumu birlikte kararlaştıracaklarını belirttiğini vurgulamıştır (TBMM, 1336, s.159, 161-162).

Türkiye, Sovyet - İngiliz görüşmeleri konusundaki endişelerine karşın, Sovyetler Birliği'nin emperyalizme karşı duran Türkiye'nin yakınlık teklifine sıcak bakacağını anlamış görünmektedir. Kafkasya'nın Bolşevikleşmesinin Sovyetler Birliği tarafından ilgiyle karşılanacağı düşünülerek ilişkilerin kurulmasına yönelik ilk teklifte bu konu gündeme getirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, TBMM Başkanı sıfatıyla Sovyetler Birliği'ne yazdığı 26 Nisan 1920 tarihli ilk mektubunda, Kafkaslar'daki İngilizlerin bölgeden çıkarılması için yürütülecek faaliyetlerde Bolşevik hareketlerine destek verileceğini özellikle ifade etmiştir (Karabekir, 2012, s.747-748). Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyetler Birliği'nin, Kafkasya'da Bolşevik hareketini yaymak ve bölgede hâkimiyet kurmak için mücadelesini sürdürdüğünün bilinciyle bu doğrultuda sözler verdiği açıktır. Firuz Kazımzade 1920 yılında, Kafkasya'nın Rusya için değerini Bolşevizm yerine petrol ve hammaddenin önemi vurgulayarak açıklamıştır (2016, s.341). Bolşevizmi benimsemese de, yaygınlaşmasına destek olma

sözü veren Türkiye'nin her türlü yardımı, Sovyetler Birliği tarafından kaçırılmamaya çalışılmıştır. Çiçerin, TBMM heyetine, kendilerinden “*devrimin İslâm âleminde muvaffakiyeti için*” çok istifade edeceklerini vurgulamıştır (TBMM, 1336, s.159). Türkiye açısından da teklifin, Kafkas milletlerinin ve Müslümanların Bolşevikleşmesine destek olmayı içermesi, Sovyetler Birliği ile kuracağı iyi ilişkilerde bölgede güvenliği sağlama ihtiyacı ile açıklanabilir görünmektedir. Emperyalizme karşı elini güçlendirirken, batı cephesi ile daha fazla ilgilenme şansı da göz ardı edilmemiştir. Falih Rıfkı Atay da, Atatürk'ün başta destekleyip sonradan dağıttığı Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurulurken “batı emperyalizmine karşı doğu devrimine” yaklaşıp Rusya ile sınırdış olunursa bundan doğabilecek tehlikeleri önlemeyi düşündüğünü belirtmiştir (2008, s.298).

TBMM'nin, Sovyetler Birliği'nden gelecek yardımların alınmasının yanında, Kafkasya üzerinde Azerbaycan'a kadar ulaşan kapalı bulunan yolların açılması ve demiryollarının işler kılınması konularıyla da özellikle ilgilendiği anlaşılmaktadır. Yusuf Kemal Bey, gerçekleşen görüşmelerde bütün mesailerini yollar konusuna ayırdıklarını belirtmiştir (TBMM, 1336, s.165). Yolların kapalı bulunması, hem Sovyetler Birliği'nden alınacak malzemenin ulaştırılmasında sıkıntı yaratabilir olması, hem de Kafkas Türkleri ile gerekli görüldüğü koşulda iletişim kurmanın doğurduğu ihtiyaç sebebiyle önemli görülmüştür. Yusuf Kemal Bey, Moskova'dayken Kafkas Müslümanları ile birlikte, çeşitli heyetlerle de görüşmeler yaptıklarını belirtmiştir (TBMM, 1336, s.161). Erel Tellal, Milli Mücadele yılları için Anadolu'dan Orta Asya'ya uzanan coğrafyada Komünizm, Türkçülük ve İslamcılık arasındaki ayrımın çok belirgin olmadığını vurgulamış, dengelerin oluşumu sürecinde ihtiyaç dâhilinde her akımdan faydalandığını belirtmiştir. Güç dengelerini en iyi kullanarak başarı kazananı da Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki akım olarak açıklamıştır (Tellal, 2003, s.162).

TBMM heyeti, üzerinde anlaşmaya varılan ve 30 Ağustos 1920'de parafe edilen metni imzalamayarak görüşmeleri terk etmiştir (TBMM,

1336, s.167,171). Toplantıların sonuçsuz kalmasının sebebi ise Bekir Sami Bey ile Çiçerin arasında geçen özel görüşmede ortaya çıkmıştır. Sabaha kadar süren görüşmede Çiçerin Van ve Bitlis'ten Ermenilere toprak istemiş, Bekir Sami Bey görüşmeleri anlattığı Yusuf Kemal Bey'in müzakere yapıp yapmadığı sorusuna olumsuz yanıt vererek şöyle demiştir: "Elbette yapamayız. Sonra Büyük Millet Meclisi bizi asar." (Şimşir, 1996, s.32). Yine Yusuf Kemal Bey'in anlatımına göre iktisadi imtiyazlar da talep edilmiştir (TBMM, 1336, s.166). TBMM'de 16 Ekim 1920 tarihinde gerçekleşen gizli oturumda, heyetin yurda dönüşüyle ilgili olarak Reis Mustafa Kemal Paşa, parafe edilen metnin Misak-ı Milli'yi içerdiğini hatırlattıktan sonra şöyle demiştir: "...şarktan Ermenistana arazi verilmesi teklif edildi. Heyeti murahhasamız bu teklifi reddetmek ve hududu millimizi tadil eden maddeyi müdafaa için çok uğraştı. Fakat muhataplarını irza ve ikna etmeye muvaffak olamadıklarını görünce böyle bir meseleyi kendi kendilerine takarrür ettirmeye salâhiyettar olmadıklarını beyan ederek buranın rey ve mütalâasını almak üzere geldiler." (TBMM, 1336, s.158). Konuyla ilgili görüşmeler, 17 Ekim 1920 tarihinde de TBMM gizli oturumunda devam etmiştir. Söz alan Hasan Fehmi, Rusya içişlerinde değişmişse de dışişlerinde Çarlık döneminden pek farklı tutum izlemediğini belirtmiş, Çarlık dönemine ait sınırları ellerinde tutmaya çalıştıklarının anlaşıldığını vurgulamıştır. Mazhar Müfit "*Bekir Sami Beyle mülakatında bu muahedenamenin kabul ve tasdikinin Van ve Bitlis vilâyetlerinden arazi terkine talik edilmesi hakkındaki sözü, bendenizce bu muahedenin mahiyet ve kıymetini sıfıra indirmiştir.*" demiş ve "*bizim verilecek bir karış yerimiz yoktur.*" diye eklemiştir. İsmail Suphi ise, Bolşevik hükümetiyle ilgili olarak da şu noktaya dikkat çekmiş: "*Menşevik hükümetine terki mevki edip etmeyeceği bizce meçhuldür.*" demiştir. Mustafa Kemal Paşa da, "*Heyeti Vekile bu daire dâhilinde vazifesini ifaya devam edecektir.*" diyerek celseyi kapatmıştır (TBMM, 1336, s.177-187).

Sovyetler Birliği'nin toprak taleplerinin ilk ortaya çıkışının Bekir Sami Bey- Çiçerin görüşmesi olmadığı anlaşılmaktadır. Sovyet Dışişleri

Komiseri Çiçerin, 3 Haziran 1920’de TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa’ya bir mektup yazarak iş birliğinden memnuniyet duyacaklarını belirtse de Misak-ı Milli’nin içinde kalan bazı bölgelerde kullandıkları “Türkiye Ermenistan’ı, Kürdistan’ı, Lazistan’ı” gibi isimlendirmelerle halkoylaması beklentilerini içeren taleplerde bulunmuştur (Karabekir, 2012, s.875-876). Kamuran Gürün, mektubun alıılmamış şekilde yazılarak iş birliği için ortaya atılan isteklerin Türkiye’den giden mektuptan alınmış gibi gösterildiğini vurgulamıştır (Gürün, 1986, s.248). Bu durum, açıkça Misak-ı Milli’nin tartışmaya açılması anlamına gelse de hem TBMM, hem Moskova’ya giden heyet bunu reddetmiş, heyet görüşmelerde geri adım atmayarak elde edilecek kazanca odaklanmış görünmektedir. Bu durumda asıl dikkat çekici olan, 11 Mayıs 1920 tarihinde, “Rus Millet Komiserliği Sovyetinden ahiren elde edilen tamimdir.” ifadesiyle, Kazım Karabekir tarafından TBMM’ye ulaştırılan mektupta “Türkiye’nin taksimine ve Türk arazisinden bir Ermenistan teşkiline dair olan muahede yırtılmış ve mahvolmuştur.” satırlarının yer alması olmuştur (TBMM, 1336, s.256). Gerçi Fahir Armaoğlu, Gotthard Jaeschke’den alıntı yaparak TBMM’de okunan mektubun 3 Aralık 1917 tarihli “Rusya ve Doğu Müslümanlarına” yayınlanan demeç olduğunu yazmıştır (Akt. Armaoğlu, 1984, s.310). TBMM’de okunan mektupta herhangi bir tarih yer almamıştır.

Sevr Barış Antlaşması henüz TBMM mücadelesi için gerekli hazırlıklarını sürdürürken 20 Ağustos 1920’de Damat Ferit Paşa tarafından imzalanmış; Ermeniler, antlaşmanın imzalanmasının ardından kendilerine sunulan vaatlere güvenerek saldırıya geçmişler (Atay, 2008, s.257), Kazım Karabekir Paşa komutasındaki birlikler de 28 Eylül 1920’de karşı saldırılarını başlatmışlardır. Doğu Cephesi’nin TBMM birliklerinin zaferiyle kapanmasının ardından Ermenistan Bolşevikleşene kadar barış imzalanmış ve sınırda düzen sağlanabilmiştir (Tellal, 2003, s.170-171).

Sonuca bağlanamayan Türk-Sovyet resmi ilişkilerinde ilk TBMM heyetinin parafe ettiği antlaşma bazı değişikliklerle, ancak Van ve Bitlis

Türkiye’de kalacak şekilde 16 Mart 1921’de imzalanmış (Soysal, 2000, s.32), antlaşma imzalanmadan önce Türkiye’nin mücadelesini, cephe durumunu ve geleceğini yakından ilgilendiren pek çok olay yaşanmıştır. Bu durum karşısında TBMM’nin kararıyla Kazım Karabekir komutasındaki birlikler, uzun süredir hazırlıkları yapılan ve beklenen Doğu Cephesi mücadelesini başlatmışlardır.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı’nın hesaplaşmalarının sürdüğü dönemde, vatan toprakları işgal altındayken açılan TBMM’nin varlık sebebi, Misak-ı Milli doğrultusunda tam bağımsızlık elde etmek olmuştur. Bunun mümkün kılınabilmesi için değişken ve acımasız koşullar altında hızlıca karar verip uygulamaya koyma zorunluluğu hiç eksik olmamıştır. Alınacak kararların da en önemlileri dönemin koşulları gereği dış politikada olmuştur. Bu doğrultuda, TBMM’nin aldığı pek çok dış politika kararının ilki, yeni kurulmuş İcra Vekilleri Heyeti’nin de ilk kararı olarak ortaya çıkmış ve TBMM, Hariciye Vekili başkanlığındaki bir heyeti Moskova’ya göndermiştir. Heyet, emperyalist batılı güçlere karşı güç birleştirip iş birliği yapmak, maddi destek sağlamak ve Ermenilere karşı birlike hareket etmek konusunda Bolşeviklerle görüşmek üzere görevlendirilmiştir. Bu kararın alınması, yalnızca işgal altında yalnızlaşmış Türkiye’nin destek arayışıyla değil, kendi gücüne dayanarak iş birliği olanakları kurgulamasını da göstermesi açısından önem taşımaktadır. Her ne kadar TBMM yok saymışsa da, uluslararası ortamda kabul görmeyi sürdüren İstanbul Hükümeti, emperyalizmin çıkarları ve dayatmasıyla oluşturulan düzeni kabullenirken TBMM, milletin ihtiyaçları ve çıkarları doğrultusunda kendi gücüne dayanarak dış ilişkilerini düzenlemeye çalışmıştır. İlişkilerin kuruluş sürecinde, her iki ülkede de dışarıda verilen mücadelenin yanında içeride de otorite sağlama ihtiyacı ortaya çıkmış durumdayken resmi ilişkiler cüretkâr bir tavırla başlatılmış görünmektedir.

Türk - Sovyet görüşmelerinin gerçekleştiği dönem, Ermenistan'a karşı TBMM birliklerinin harekâtının planlandığı dönem olma özelliğini de taşımaktadır. Gerçekleştirilecek harekâta, Sovyetler Birliği'nin maddi desteğinin beklenmesinin yanında, Ermenistan'ın Bolşevikleştirilmesinde Türk desteğinin verileceği de görüşmelerde hatırlatılarak fayda sağlanması planlanmış görünmektedir. Bolşeviklerin Türk birliklerinin Ermenilere karşı harekâtına bakışının da ihtiyaçlar doğrultusunda değiştirilmeye çalışılması yeni bir strateji olarak denenmiştir. Kafkaslarda kapalı bulunan önemli geçiş yollarının Bolşevikler tarafından açılması konusu, özellikle bölgedeki Milli Mücadele'ye destek verebilecek Müslümanlara ve Azerbaycan'a ulaşılması açısından önemli görülerek gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Cephelerde emperyalizme karşı verilen savaş devam ederken kurulan TBMM, kurgulamaya çalıştığı yeni düzende attığı her adımla yeni Türk devletinin geleceğini şekillendirmiştir. Bunu gerçekleştirirken de Atatürk'ün gerçekçi, akılcı ve barışçı bakış açısı ve usta stratejistliği ön plana çıkmıştır. Batıya karşı olduğu gibi Bolşevizme de uzak durulmasına karşın farklılıkların tarafları birbirine yaklaştıran kısımlarına odaklanılması ve bunun yönetilebilmesi ancak ustalıklı bir politikayla açıklanabilir görünmektedir. TBMM ve Bolşevik Hükümetleri arasında kurulan ikili ilişkilerde Atatürk'ün yeni kurulmuş ve yalnız hareket eden bir yapının lideri olarak cüretkâr bir tutum izlediği görülmektedir. İzlenen tutumla, ulusal çıkarları ön planda tutmayı zorunlu gören uluslararası ilişkilerin hakkıyla yürütüldüğü sonucuna varmak gerekir.

Kaynakça

- Aralov, S.İ. (1997). *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları*, C.I., (Çev: Hasan Ali Ediz), Cumhuriyet Gazetesi Yayını
- Arı, T. (2001). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, İstanbul, 4. Basım, Alfa
- Armaoğlu, F. (1984). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980*, 2. Baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Aslan, Y. (2011). “Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri Üzerine”, *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri, I. Çalıştay Bildirileri (Ankara, 14-15 Mayıs 2010)*, Yay. Haz. İlyas Kamalov, İrina Svistunova, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (AKDITYK), Atatürk Araştırma Merkezi (AAM)
- Atatürk, M.K. (1989). *Nutuk*, Cilt I-II, AKDITYK, AAM, 3. Baskı, Ankara
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (ATTB), (2006). Ankara, AKDITYK, AAM
- Atay, F.R. (2008). Çankaya, İstanbul, Pozitif
- Birinci, A. (2011). “Türk-Rus İlişkilerinde Meçhul Bir İsim: Dr. Fuat Sabit”, *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri, I. Çalıştay Bildirileri (Ankara, 14-15 Mayıs 2010)*, Yay. Haz. İlyas Kamalov, İrina Svistunova, Ankara, AKDITYK, AAM
- Burçak, R.S. (1992). “Türk-Sovyet İlişkilerine Genel Bakış”, *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu
- Cebesoy, A.F. (1955). *Moskova Hatıraları (21/11/1920-2/6/1922)*, İstanbul, Vatan
- Gönlübol, M. (2000). *Uluslararası Politika, İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*, Ankara, Siyasal Kitabevi
- Gürün, K. (1986). *Savaşan Dünya ve Türkiye*, Ankara, Bilgi
- Gürün, K. (1991). *Türk- Sovyet İlişkileri, 1920-1953*, Ankara, TTK
- Karabekir, K. (2012). *İstiklâl Harbimiz*, 1. ve 2. Cilt, 4. Baskı, Ankara, YKY
- Kazımzade, F. (2016). *Transkafkasya İçin Mücadele, 1917-1921 Türkiye-*

İngiltere-Rusya, Ç: Cengiz İ. Çay, İstanbul, Tarih& Kuram

Kürkçüoğlu, Ö. (1980). “Dış Politika” Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C:35, S.1

Mumcu, A. (1986). Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, 10. Baskı, İstanbul, İnkılap

Soysal, İ. (2000). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945)*, Ankara, TTK

TBMM Gizli Celse Zabıtları, İ:2, C:1, 24 Nisan 1336 (1920)

TBMM Zabıt Ceridesi, İ:14, C:1, 11 Mayıs 1336 (1920)

TBMM Gizli Celse Zabıtları, İ:84, C:1, 16-17 Teşrinievvel 1336 (1920)

TBMM Zabıt Ceridesi, İ:142, C:1, 1 Şubat 1337 (1921)

Tellal, E. (2003). “1919-1923 Sovyetlerle İlişkiler” Türk Dış Politikası, *Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. 1(1919-1980), Baskın Oran (ed.), 8.Baskı, İstanbul, İletişim

Viotti, P., Kaupp, M.V. (2013). *International Relations and World Politics*, Fifth Edition, New Jersey, Pearson

Yerasimos, S. (1979). *Türk-Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminden Milli Mücadeleye*, İstanbul, Gözlem